

Csukovits Anita: Fafaragások Pest megyében

A fa, élő és holt anyagában egyaránt fontos szerepet játszott az emberiség történetében. A fa megmunkálásához a hagyományos paraszti, paraszt-polgári társadalomban egy bizonyos szintig minden férfiember értett. A faragáshoz nem volt szükség jelentős szerszámkészletre sem. A háztartások nagy részében megtalálható volt a balta, fűrész, vonókés, de éles bicska mindenhol akadt. A megye északi részén a Pilis, a Cserhát, és a Börzsöny hegység kellő mennyiségű és minőségű faanyagot szolgáltatott a famunkának, de a megye déli része már fában szegény alföldi terület. A faragott tárgyak területi megoszlása ennek ellenére nem mutat kirívó területi egyenlenségeket. Az erdős területek közül a Pilisben kevésbé volt jelentős a faragótevékenység, de a famunkában való jártasság sem minden alkalommal eredményezett magas szintű tárgyalakotást. A fa századok óta sokféle lehetőséget ad a megmunkálásra és a díszítésre is. A fából készült tárgyak többségénél azonban a praktikusság, a jól kézre álló fogás volt a megmunkálás elsődleges szempontja, s a díszítményt inkább csak a fa erezete jelentette. A művészkedő paraszt-pásztor,-és mesteremberek szerencsére sok, és sokféle tárgyat tartottak arra érdemesnek, hogy művészi értékűvé tegyék. A tárgy felhasználása és jellege sokszor megszabta a díszítés lehetőségeit, de többnyire a rendelkezésre álló szerszámoktól és a faragó ügyességétől függött az alkalmazott díszítő eljárás. Az anyag és a technika ismerete, valamint a forma és a díszítés megfelelő arányának megtalálása a faragóművészet lényege – kiforratlan próbálkozások és magas művészi értéket képviselő tárgyak egyaránt előfordulnak a megyei anyagban.

A megye, az egykori Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, valamint Hont vármegye részeiből jött létre, egységes néprajzi tájnak nem tekinthető. Nagy kiterjedése, eltérő földrajzi és gazdasági lehetőségei miatt különböző kistájaira más-más tájak, tájegységek kulturális hatásai voltak jellemzőek. A déli, délkeleti területek egyértelműen az alföldi területekhez kapcsolódnak, a Dunától nyugatra eső megyerészek dunántúli kapcsolódásúak, míg az északi, északkeleti részek a Felföldhöz, a palóc területekhez kötődnek, de vannak átmeneti területek is, ahol többféle hatás érvényesül. A megye székhelye, Pest-Buda, illetve Budapest mindig különálló, megyéjével szerves kapcsolatban nem álló település volt, ahol bár faragott tárgyak készültek (dísz tárgyak, mesterségekhez kapcsolódó szerszámok és eszközök), de népi faragóművészetéről csak egy-egy tárgy kapcsán beszélhetünk. Így az egész megyére kiterjedő, egységes, egyenletes fejlődési ívű faragóművészetet Pest megyében ne keressünk.

Női munkaeszközök

Guzsalyok

Pest megye fafaragó-művészetének egyik meghatározó tárgy típusa a fonás szerszáma, a guzsaly. Mind mennyiségét, mind minőségét, díszítettségét tekintve a teljes megyei anyagot tekintve, és a nők számára készített munkaeszközök közül is a faragott guzsalyok a legjellegzetesebbek.

A tényleges munkát nem a guzsaly, hanem az orsó és a szálat fonallá sodró kéz végzi, a guzsaly feladata mindössze annyi, hogy stabil helyet biztosítson a fonandó kócnak, valamint megkönnyítse a munkát azzal, hogy az anyag a fonó keze ügyébe esik. A feladat a szerszám formájának fő elemeit meghatározza – de ezen kívül az évszázadok során, az ésszerűség és a munka kényelmesebbé tétele érdekében többféle típus alakult ki. A talpasguzsaly kialakulásának pontos idejét nem ismerjük, a 13-14. századból már ismertek ilyen típusú guzsalyt bemutató cseh és német ábrázolások. (Szolnoky L. 1951:5-6.) A korábbi típusokhoz (kézi, öv, rúd) képest jelentős változás, hogy a fonó már nem járka a munkát közben, csak ülve használható. A rúd általában 100-150 cm hosszú és egy lapos deszkatalpból áll ki, melyre munka közben ráülnek. Vannak féltalpú guzsalyok, de Magyarország területén

gyakoribb a kéttalpú, annak ellenére, hogy a stabilitáshoz elégséges egy talp is. A talpasguzsaly módosulása a székesguzsaly, ahol az eszköz a földre kerül, így rúdja meghosszabbodik, és immár önállóan is megáll lábain. Pest megyében féltalpas, kéttalpú és székes guzsaly egyaránt előfordul – a megyei előfordulását tekintve is a kéttalpú guzsalyok fordulnak elő legnagyobb számban. A rokka megjelenése a guzsalyt nem szorította ki területünkön. Érdekeség, hogy a megye alföldi területein a guzsaly elnevezése is rokka. Ahol a lányok és asszonyok egész télen fonóba jártak, ott a nehezebb székes guzsaly és a rokka nem váltotta fel a talpas guzsalyt, megmaradt az ülve használható és könnyebben hordozható guzsalytípus, amit nem volt problémás naponta kétszer végigvinni a falun a fonóba jövetmenet. A talpas guzsaly egésze, illetve fele munka közben nem látszik, hiszen a szoknya takarja. A székes guzsaly talprészének legnagyobb része ugyanakkor munka közben is látszik, ennek ellenére díszítés terén sem a rokkák, sem a székes guzsalyok nem vehetik fel a versenyt a talpas guzsalyokkal. A Pest megyei székes guzsalyok díszítése többféle lehet, de összességében kevésbé díszítettek. Díszítmény a szék formára - pl. lóhere, szív alakúra – faragása, a rúd esztergálása, vagy ólomöntéssel cifrázása, de faragott díszítmény, még egyszerűbb vésett motívum is ritka. Ilyen székes guzsalyt készítettek Solymáron. A szív alakúra faragott szék vésett leveles-indás-virágos kompozíciója két bimbót és két kinyílt margarétát ábrázol.

A guzsalyok díszítésének kulcsa is a mozgathatóságban rejlik, a fonóban valószínűleg presztízs-értékű volt a lányok és asszonyok között egy szép faragású guzsaly birtoklása, míg a székes guzsalyt használó területeken az otthoni fonás dívott, tehát az eszközt kevesen láthatták. A képet tovább árnyalja, még a fonás eszközkészletében is a nemzetiségi megoszlás, a megye német etnikuma pl. székes guzsalyt használ.

A rokkák többnyire esztergálással készült iparosmunkák, s csak kisebb részük festett, virágozott. Ezek díszítése a festett bútorokéval rokon. Faragással díszített rokkát Dányból ismerünk, készítője tulipánokat, rózsát, leveleket és indák között megbújó margarétákat vésett a szárra. A kompozíció azonban elég kezdetleges.

A néprajzi szakirodalomban sok leírás olvasható a női munkaeszközök, többek között a guzsalyok készítésének és ajándékozásának szerelmi ajándék jellegéről. (Novák L. - Sztrinkó I- 1982:165., K. Csilléry 1976:104., Hoppál M. – Vass K. 1979:11.) Az eszközt készíthette az ügyes kezű, fához értő ajándékozó maga, de többnyire megrendelésre dolgozó specialista, háziiparos, ezermester, aki telente fizetés-kiegészítésként szakmájában faragta a guzsalyokat. Pásztorfaragó által készített tárgyról nincs adatunk, de a pásztorok faragtak paraszti megrendelésre is, s néhány guzsaly díszítménye inkább pásztor munkájára vall. A Börzsöny vidékén, ahol a fonó szokása még az 1940-es, 1950-es években is élt, a kemencei „Faragó” ragadványnevű Sági család több férfitagja látta el Kemence és a 20. század 30-as éveitől Peröcsény leányait, illetve a szerelmes legényeket ajándékguzsalyokkal. A szerelmi ajándék jellegre utal a tárgyakon gyakran szereplő évszám és névmegjelölés is. A guzsaly ajándékozása még a 20. század elején is komoly szándékra utalt, jegyajándékként szerepelt, csupán az 1940-es évekre enyhült a társadalmi megítélés, mely szerint egy lánynak több guzsalyt is el lehetett fogadni, s ajándékozása csupán „kedveskedést” jelentett. (K. Csilléry 1976:117-118) Ha mégsem kötött meg a házasság, az ajándékot nem volt szokás visszakérni, általában alig használtan a padlásra került – a muzeológusok nagy örömeire. Az új udvarló nem nézte volna szívesen, hogy kedvese egy vetélytárstól kapott guzsalyon dolgozzon. Pest megyéből alig van adatunk arra, hogy a lányok milyen guzsalyon tanultak fenni. A peröcsényi gyermek-guzsalyok alapján nem lehet az egész megyére általánosítani. Ezek a kislányok számára készült apró, de nem játék guzsalyok a nagylányok fonószerzőjét utánozták díszítményben is (vésett szív, rozetta, inda), de egyszerűbb kivitelben. A tanulóguzsalyok többsége azonban valószínűleg egyszerűbb, díszítetlen, házilagos kivitelezésű – apa, vagy fiútestvér által készített, több generáció által használt fa lehetett.

Ezeknek a tárgyaknak a legnagyobb része a sok használatban tönkrement, így alig került be múzeumba. Ha az évek során a szerszám tönkrement, szára eltörött, a menyecskekorból kikerült asszony már ismét egyszerűbb díszítésű, vagy díszítetlen eszközt szerzett be. (K. Csilléry K. 1976:119-120) Sajnos, arra egyelőre nincs adatunk, hogy a székes guzsalyok használata esetén a szerelmi ajándékozás hogyan működött.

A guzsalyok díszítménye tehát több tényező (szokás, életkor, specialista léte, egyéni ügyessége) függvénye. Az általunk ismert, fennmaradt, többségében szerelmi ajándék funkciójú tárgyak díszítménye archaikus jellegű, túlnyomórészt geometrikus stílusú, ékrovásos, vagy vésett technikával készült. Az ékrovás az egyik legrégebbi és legelterjedtebb faragó díszítőeljárás. A technika kevés alapmotívumból építkezik, de a lehetőségek szinte végtelenek, amellet egyszerűbb változatai nem igényelnek túl nagy mesterségbeli tudást, szerszámigénye is minimális. Alapmotívumai az egyenesek, a háromszögek, a körök és körívek. Az ékrovásos díszítmények közül a legkedveltebbek, legelterjedtebbek a rozetták. Az egyszerű 6 szirmú rozetta továbbfejleszthető 12 szirmú naprozettává, forgórozettává, vagy kettős forgórozettává. (Szász T. 1986:131-133) A geometrikus díszítés azonban nemcsak a nők számára ajándékba készült tárgyakon jelenik meg, hanem minden fontos, személyes jellegű tárgyon, legyen az akár borotvatok, vagy szerszám. Hogy a rozettákat ez esetben már rózsaként értelmezi-e a 19. századi alkotó, vagy egyszerű-szokásos díszítőmotívumként, sajnos ma már biztonsággal nem állapítható meg. A későbbi készítésű, vésséssel is díszített tárgyakon már inkább felismerhetők a hagyományos szerelmi szimbólumok, a szív, a virágos szív, a virágszál, a madár, vagy az erotikus tartalmú szilvamac. Az ország nagy részén a 19. században, a szerelmi ajándékozás fénykorában a virágos stílus fokozatosan kiszorította a geometrikus stílust – a Pest megyéből származó guzsalyokon jól megfér egymással. Az 1924-ből származó letkési guzsalyon az emberalak, a virág és a madár vésett, a szegélydísz, a szeretett lány neve és a talp egyik oldalán lévő két rozetta ékrovásos. A szerelmi ajándékok esetében gyakori, hogy a díszítés a funkció rovására megy. A vizsgált területen is előfordul ilyen tárgy. 1900-ban készült, Isaszegről származik az a guzsaly, melynek talpa vége szív alakúra van kifaragva, meggyöngítve ezzel a szerkezetet. A szív egyébként törött.

A fonóeszközök típusai, az egyes tájegységek eszközei, azok formája, arányai, díszítményei is demonstrálják a területre jellemző hatásokat. A többfelől érkező hatások átmeneti típusokat eredményeznek. Egyes táji-kistáji csoportok azonban elkülöníthetők a jellegzetes formai jegyek alapján, a két legmarkánsabban elhatárolható csoport az alföldi és a borsónyi.

Legnagyobb számban és legnagyobb területen a megyében kéttalpú guzsalyt használtak, s ez a múzeumi anyagban is egyértelműen tükröződik. Kivételt képeznek a megye dunántúli területei, ahol a díszítésében kevésbé jellegzetes székesguzsaly a jellemző, akárcsak a Dunántúl nagyobb részén. A megyéből ismert legrégebbi guzsalyok az alföldi mezővárosokban, Cegléden és Nagykőrösön készültek, a 19. század elején. A talpuk jóval rövidebb, mint a borsónyieké. A talpvég trapéz formájú, egyenletesen szélesedő, ékrovásos szegélydíszsel. Jellemző díszítőtechnika a mély vésés és az ékrovás kombinációja, jellegzetes díszítménye az ékrovásos rozetta és a vésett virágszár. Az erotikus jelképek közé sorolható a tulipán - ovális szilvamac, szív - szilvamac, szív - tulipán párosítás. (Novák L - Sztrinkó I. 1982:167., I. Sándor I. - Sz. Tóth J. 2003:19.) A talp jellegzetessége lehet még a csipkésre faragott szél, a szív alakúra kifaragott lyukdíszítés, és sok tárgyon a motívumok szimmetrikus elhelyezkedése. A kóc felkötésére alkalmas guzsalyzárról elmondható, hogy ugyancsak gazdagon díszített, többnyire szögletes elemekre faragott, többszörösen tagolt, még a csúcsa is díszített. A szár mintázására a vésés és az ékrovás egyaránt jellemző, de a szár hosszúkás formája miatt különösen alkalmas növényi száruk és levelek természetes kialakítására. Ide kerül a későbbi darabokon díszítőelemként gyakran alkalmazott koronás magyar címer is. A ceglédi, nagykőrösi guzsalyok legdíszesebbjei az eddig említettekén kívül további jellegzetes díszítőelemeket tartalmaznak: a szárat gyakran csörgősre és tükrösre készítették. Néhány

helyen kivésték a szár közepét, s oda apró fagolyókat illesztettek, melyek finom csörgő hangot adtak. A szár egy-egy oldalára apró tükröt is illesztettek, hogy a lányok fonás közben megnézhesék magukat benne. (Novák L. - Sztrinkó I. 1982:167.) A csörgős guzsaly járszági eredetét és elterjedését Szabó László kutatásai igazolták. (Szabó L. 1982:48.) Az említett alföldi guzsalyok díszítményei közé a betű, monogram, évszám nem tartozik, a feliratos darabok nem, vagy alig díszítettek, vagy – mint a ceglédi „Hú bolond. Mit néző nem lát hogy rokka vagyok” feliratú guzsalyon a talp aljára számúzték a feliratot, hogy a díszítmény hagyományos, geometrikus szerkezetét ne bontsa meg. A 19. század közepétől szaporodnak az évszamos, monogramos darabok, de a betű-szám jelek a talp oldalának közepére, vagy a szára kerültek, ugyanebből a meggondolásból. (I. Sándor I. - Sz.Tóth J. 2003:20.) A 19. század vége már tárgyszegény a területen, a mezővárosi népművészet hanyatlása, a mindennapi élet átalakulása már nem igényelt gazdagon faragott „rokkákat”.

Faragott guzsalyokban gazdag táj a Galga és a Tápíó közötti, több kistájból álló terület. Kistáji jellegzetességeket a tárgygazdagság ellenére nehéz meghatározni, a díszítmények sokfélesége és eklektikussága miatt. Az alföldiekénél hosszabb, laposabb és kevésbé szélesedő, többnyire asszimmetrikusan díszített talp jellemző ezekre a guzsalyokra, száruk kerek, gyakran füstöléssel, vagy égetéssel tartósított, véséssel díszített, gombban végződő. A talp lehet ékrovással és véséssel, csak véséssel és - a megyében máshol nem használt - mintázóvással beütött körökből összeállított mintákkal díszített. Az ékrovásos dísz jobbára szegély – bár Isaszegről ismerünk teljes egészében ékrovásos kialakítású szívből kinövő tulipándísz -, az alföldiekéhez képest a térkitöltés már inkább vésett motívum, többnyire növényi ornamentika, de a díszítmények naturalizmusa általában hagy némi kívánnivalót maga után. Ezek a guzsalyok a 19. század végétől, illetve a 20. század első feléből származnak, de a fennmaradt tárgyak többsége nem utal kvalitásos faragók jelenlétére. Az isaszegi guzsalyok cakkos-szíves talpvég-kialakítása azonban külön említést érdemel. Egyetlen falu, Zsámbok anyaga szimbolizálja a terület átmeneti jellegét. Az itt fennmaradt, a 19. század második feléből, illetve a 20. század elejéről származó tárgyak között van rövid és hosszabb talpú, csörgős és anélküli szárú, rozettás, csak indás vésetű, mintázóvással készült mintás, sőt színesre festett szíves-indás guzsaly is. Az Oltáriszentség motívuma faragott guzsalyon egyedül itt fordul elő a megyében, két tárgyon is – egy 1863-as guzsalytalpon és egy 1874-ben készült száron, mindkét esetben mintázóvással kialakítva.

Vác tágabb környékén, a Cserhát-vidéken és különösen a Börzsönyben és az Ipoly-mentén élt a legtovább a házi kendertermelés és feldolgozás szokása. Az 1940-es években még teljesen általános volt a fonóházba járás, de még az 1950-es években is fontak guzsalyon a Börzsöny elzárt falvaiban, így szerencsére a váci Tragor Ignác Múzeum néprajzi gyűjteménye különösen gazdag faragott guzsalyokban. A nagyszámú székes guzsaly többsége a területen élő német és szlovák etnikumhoz köthető – Nagy Börzsöny, Szendehely, Rád – de utal a terület átmeneti jellegére is. Sajnos, a múzeum gyűjteményébe 1975 előtt bekerült tárgyak többsége rosszul adatolt, így nem sikerült kideríteni, hogy hol gyűjtötték a gyűjteményben megtalálható, ékrovásos faragással gazdagon díszített, archaikus jellegű féltalpas guzsalyokat. Ismeretlen helyről származik az a rövidtalpú, áttört szárú (de nem csörgős), gombos végű, piros-fehér-zöldre festéssel díszített, faragás nélküli talpas guzsaly is, mely egész Pest megye különböző tájairól különböző jellegzetességeket mutat – talán népszínmű-előadás kelléke lehetett, hasonlóról a megye területéről nem tudunk. Található néhány, házilagos kivitelezésű, teljesen díszítetlen, vagy csak alig díszített guzsaly is – ezeket valószínűleg tanulóguzsalyként használták, vagy idősebb asszony font rajta, népművészeti értékük csekély. A Váctól keletre eső településekről – Rád, Csóvár, Püspökszilágy – a múzeumba bekerült faragott guzsalyok is ebbe a kategóriába tartozhattak.

A fában gazdag börzsönyi területeken a férfiak egyik fő megélhetési forrása volt a famunka. Szinte minden családban volt faragáshoz értő ember. A nők téli foglalatosságai között

kiemelkedő szerep jutott a kendermunkának, így érthető, hogy a Börzsöny-vidék falvaiból számos gazdagon díszített kéttalpú guzsalyt ismerünk a Tragor Ignác Múzeum, a Börzsöny Múzeum, a Ferenczy Múzeum és a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből. Perőcsény, Kemence, Vámosmikola és Letkés a legfontosabb használati és gyűjtőhelyek. Közös jellegzetességük az 50-60 cm hosszú, egyenletesen szélesedő talp, az aszimmetrikus díszítés, a vésés és az ékrovás kombinációja, a hosszú, többnyire az alsó harmadáig díszített szár. A múzeumi datált tárgyak kb. 80 évet átívelő időtartama és a nagyszámú tárgy lehetővé teszi az egyes falvak díszítőművészeti elemeinek elkülönítését is. A perőcsényi guzsalyok legfőbb díszítőeleme az ékrovásos rozetta sokféle változata, korábbi formájában önállóan, a 20. század elejétől vésett szívekkel, növényi ornamentikával kombinálva, a szár díszítetlen, természetes faág. Itt maradt fenn díszített gyermek-guzsaly is.

A kemencei és vámosmikolai guzsalyok fő díszítőeleme a vésett szegélydísz mellett a vésett virágornamentika - szívek, indák, tulipánok, rozmaringágak formájában. A koronás magyar címer is előfordul a talpon díszítőelemként. A szár alsó harmada faragott, növényi indák, levelek alkotják többnyire a vésett díszítést. Legfőbb jellegzetességük, hogy a talp és a szár egyaránt festett, piros, zöld és kék színekkel. Sajnos, a festék nem lehetett jó minőségű, ma már csak a festés nyomai látszanak a tárgyakon. Az itteni guzsalyokon gyakori az évszám, a monogram – a talpon, a virágkompozícióba illesztve, például a szív közepén. Mivel a kemencei Sági család tagjai több generáción keresztül faragtak - többek között - guzsalyt, az egységes stílus, és a néhány pontosan adatolt tárgy alapján valószínűsíthető, hogy az általunk ismert darabok nagy része az ő tevékenységükhöz köthető.

Az utolsó kemencei guzsalyok egyikét a készítő, Sági István mutatta meg. 1947-ben készült ipolytölgyesi származású menyasszonya számára. A talp és a szár festése piros, a szegély kékre festett. A készítő minden tudását beleadta művébe, hagyományos, de egyedi darabot akart ajándékozni kedvesének. A szív a hagyományt, a szegfű az újító szándékot tükrözi. A börzsönyi guzsalyok között egyedi a tárgy szárkiképzése is: valószínűleg ez az egyetlen börzsönyi csörgős guzsaly. A csörgést nem fagolyók, hanem apró, láncra fűzött gyöngyök adják. A fogatosként, majd teherautó-sofőrként is dolgozó Sági már nem emlékszik rá, hogy hol látott ilyen guzsalyt – talán valamelyik járszági, vagy alföldi településen, s az ott látottakat alakította át a saját ízlése és tudása szerint.

A letkési guzsalyok díszítésére is az ékrovás és a vésés kombinációja a jellemző, de a perőcsényivel fordított arányban. Az ékrovás szegélydísz, vagy egy-két kisebb rozetta formájában megjelenik, de egyre nagyobb jelentőségű a kompozícióban a vésett növényi ornamentika és az állatábrázolás (szarvas, madarak, vízimadarak), valamint a címer. Letkésről ismerünk egyedül a megye területéről emberábrázolásos guzsalyt is. Az 1924-ben Docer Mária számára készült tárgy emberalakos díszítménye nem éppen a szerelmi ajándékok között szokásos jelenetet mutatja be: egy ülő, kalapos férfialak – esetleg maga az ajándékozó – egy ház előtt széken ülve pipázik és közben a ház tetején ülő madarat próbálja meg eltalálni pisztollyal. Mivel a környéken szinte minden férfi rapszódott, a pisztoly nem meglepő. Sajnos, a készítőt nem ismerjük. A letkési guzsalyok szára a 19. században még dísztelen, a 20. században már az alsó harmadig faragott. Letkésen sem volt azonban mindenki ügyes kezű – tanulóguzsalyt tarthatnánk azt a kezdetleges kialakítású 1948-49-ben készült tárgyat, amelyre a KM és a DLné monogramokat vésték, ha épp az évszám és a két monogram, a második már asszonynevet jelölő, nem tanúskodna az ellenkezőjéről.

A Börzsöny legészakibb településén, Bernecebarátin használták azt a guzsalyt, melynek különlegessége a rúd csúcsán ülő, színesre festett tengelic-madárka, mely a domború, figurális faragásokban oly szegény Pest megyei anyagban, ha nem is egyedülálló – Cegléden is fennmaradt egy kevésbé mives madárformájú szárcsúcs – mindenképpen igazi kuriózum.

A Börzsönyvidék guzsalyainak összehasonlítása a környező területekkel, a hatások vizsgálata további kutatásokat igényel, elsősorban a határ túloldalán lévő települések vonatkozásában. A

nógrádi területek guzsalyait vizsgálva kimutathatók hasonlóságok, de nem egyértelmű a palóc hatás, különösen a szár díszítésében vannak markáns különbségek.

Pest megye faragott guzsalyainak formai jegyeit és az alkalmazott díszítményeket áttekintve elmondható, hogy a kisebb eltérések ellenére a paraszti faragóművészet országos trendjeihez alkalmazkodott, a 19-20. században, különösen, ami a női munkaeszközöket illeti. Az ékrovás és a vésés alkalmazása, a 19. században a mértánias díszítmények faragása, majd a 19. század végétől a növényi ornamentika és a mértánias díszítmények együttes alkalmazása országszerte igazolható. A karcolás és a domború faragás egyetlen guzsalytalpon sem mutatható ki, pedig e technikák használata nagyobb teret enged a naturalizmusnak. A parasztfaragások díszítményeit 3 stíluscsoportba sorolhatjuk (Domanovszky Gy.1981/I: 218-219):

- a legrégebbi csoportot alkotó tárgyak térkitöltő elemei a különböző méretű rozetták (ide sorolhatók a ceglédi, perőcsényi guzsalyok)
- a következő csoport elemeiben a rozetták mellett egyéb ékrovásos elemek és vésett indák alkotják a kompozíciót (pl. az isaszegi guzsalyok)
- a harmadik csoportban a lazán elhelyezett rozetták közötti területeken megjelenik a vésett virágornamentika, a naturalista ábrázolás térnyerése elkezdődik (pl. letkési, Galgamenti guzsalyok)

A továbblépés azonban nem történt meg. A mezővárosi népművészet a 19. század közepétől már nem fejlődött tovább, s a megye többi területein is konzerválta a technikai kötöttség a korábbi díszítmények alkalmazását. Az 1865-ben és az 1924-ben faragott letkési guzsalyok technikája azonos, ez emberábrázolás új, de a faragó itt sem lépett tovább a domború faragás felé. 25 év múlva pedig már guzsalyt sem faragtak, még az elzárt Börzsönyben sem.

A kendermunka többi szerszáma nem, vagy legfeljebb egy-egy vésett szívvel, monogrammal, vagy indával díszített - a tilók, motollák, gombolyítók, csörlők, szövőszékek és vetélők cifrázása nem volt szokásban a megye területén. Ezek a tárgyak nagy igénybevételnek voltak kitéve, használaton kívül a kamrában tartották, nem volt érdemes díszíteni. Egy 19. század végi, ékrovással díszített, a ceglédi csörgős guzsalyokhoz hasonló, de Nagykőrösön faragott, szintén csörgős szárú motolla egyedi leleménynek tűnik, mely nem talált utánpótlásra. Nem ismerjük a készítőjét az 1864-ben Tahitófalun készült percentős motollának sem. A szerkezetet borító falap oldalán lévő vésett óra-szerű, 20 rőf fonál mérésére alkalmas számlap és faragott mutató díszítőelemként is szolgál, hasznossága mellett. A számok felett, sarkosan elhelyezkedő vésett tulipános-indás motívum teszi teljessé a kompozíciót.

Mosósulykok

A ruhák sulykolással való tisztítása nem kímélte az erre használatos eszközt, a mosósulykot sem – ha megrepedt, vagy eltört, nem őrizték tovább. Amikor új mosási technikák jöttek divatba, a sulykot áttették a konyhába, törőszerszámként, vagy vágódeszkaként használták tovább. Erre utal egy 1881-es datálású kisoroszi darab, ahol a hajdani, nem túl mives hullámos-indás mintát alig lehet észrevenni a mosástól való kopás és a sűrű kényomok között. A sulykok legnagyobb része egyszerűen kialakított, nyeles téglalap alakú eszköz volt. A megye területén kevés díszített példány készült, ezekből is alig maradt. Szerelmi ajándékként inkább guzsalyt, vagy mángorlót ajándékoztak választottjuknak a legények. A 19. század végéről a Csepel-szigetről és a 20. század első feléből a Börzsöny településeiről mondható, hogy faragott mosósulykok is szerepeltek a szerelmi ajándékok között. Jankó János 1897-ben Tökölön gyűjtött két sorozatot, melyek valószínűleg két faragó keze alól kerültek ki. Az első sorozatban a megmunkálás egyszerű, nem vall gyakorlott készítőre. A tárgyak mindkét oldalára vésett szimbólumok – emberfejen, illetve szívben végződő nyél, életfa, cserépből kinövő tulipán, csillag, összefonódó hullámvonal, madár - az emberi élet egyik legkiemelkedőbb mozzanatára, a párválasztásra utalnak. (Hoppál M – Vass K. 1978:9-18.) Az

egyik tulipános-szíves sulyok hátoldalán lévő Kossuth címer és a fölötté álló stilizált ökör azonban meglepő társítás. A másik, ugyanekkor gyűjtött sorozat csak egyik oldalán faragott, karcsúbb tárgyából áll. A vésett díszítés egységesebb, rozetták, indák, tulipánok alkotják. Sajnos nem maradt fenn Jankó János feljegyzése arról, hogy a tárgyak a tököli illír, és/vagy magyar etnikumhoz köthetők, és későbbi készítésű tököli mosósulyok sem ismert. Szintén a Csepel-szigeten, Szigetszentmiklóson gyűjtötték azt a mosósulyok-mángorló párt, amelynek páros jellege és díszítménye egyaránt szerelmi ajándék voltára utal. A nyél kialakítása fallikus, a vésett díszítés cserépből kinövő rózsás-tulipános csokrot ábrázol.

A másik, a Csepel-szigettől viszonylag távol eső terület, ahol faragással díszített mosósulykot is kapott a lány kedvesétől, a Börzsöny falvai – Peröcsény és Ipolytölgyes. Ezek a tárgyak az 1920-as évektől 1950-ig készültek, kizárólag ajándékozás céljából. A korábbi tárgyak kompozíciója kiérleltebb, szimbólumai (a cserépből kinövő páros szív és tulipán, illetve a tulipánvirág közepéből kinövő kicsi bimbó) egyértelműen szerelemre és házasságra utalnak, a megformálás módjában azonban már nincs hasonlóság. Az 1948-1950 között készült tárgyakra madarat, naturális rózsát, leveleket, és a guzsalyokról már ismert forgórózsát faragott készítőjük. A rozetta szép kivitelű, a naturálisan faragott díszítmények is ügyes kezű készítőkre utalnak, de a kompozíció elemei elnagyoltak, egymáshoz nem illeszkednek – valószínűsítve azt, hogy készítőjük e tárgytípus faragásában járatlan volt.

Mángorlók

Pest megye jelentős részén házilag szőtt kendervászonból készültek az alsószoknyák, pendelyek, ingek még a 20. század elején is. A félig még nedves vászonruha vasalásának eszköze volt a mángorló, később, az 1920-as évektől kezdődően a kékfestő anyagból készített ruhadarabokat dörgölték vele fényesre. Mivel gyakran használt és erősen igénybe vett tárgytípusról van szó, a mángorlók többsége egyszerű kialakítású keményfa hasáb nyéllal, a funkcióból adódóan alsó része általában sűrűbben vagy ritkábban bordázott. A felső rész lehet sima, vagy díszített, íves, karéjos, néha esztergált gombban végződő kialakítású. Évszám, név, vagy monogram-díszítés sok tárgyon látható, utalva arra, hogy a tárgy ajándékként készült. A díszesebbre faragott tárgyak formája, nyélkialakítása, motívumkinése változatos, területi sajátosságokat nem mutat, nem olyan karakteres, mint a guzsalyok díszítése, bár az alapdíszítőelemek hasonlítanak, vagy egyeznek.

Az alföldi mezővárosok emlékanyaga különösen gazdag és változatos. Nagykőrösön faragta 1829-ben Virág József Koroknyai Erzsébetnek szerelmi ajándékként azt a fallikus-kígyófejes nyélben végződő mángorlót, amelynek egész díszítése és szimbólumrendszere a párválasztás tematikájára utal. A tengelyesen szimmetrikus, jól tagolt kompozíció a nyél felől indulva indákat, stilizált tulipánt, ebből kinövő bimbót, majd szívet, páros levelet és madárpárt ábrázol. A mángorló szegélye is gazdagon vésett: körök, szívek és fák díszítik. Ez a legkorábbi datálású mángorló Pest megye gyűjteményeiben. A 19. század közepén készült az a körtefából faragott mángorló, amely különleges nyélkialakítása miatt érdemel figyelmet. A tárgy legfőbb díszje a tulipán alakúra faragott nyélvégződés. 1865-ben, ismeretlen faragó Nemes Juliána részére készített egy mángorlót ajándékként. A megajándékozott neve, finom vonalú betűkkel kifaragva indák és virágok - tulipán és szellőrózsa - között a mángorló közepét kitölti. A tárgy az egyetlen, a megyében készült női munkaeszköz, amely domború faragású; a név, a dátum és a növényi ornamentika kiemelkedik az apró pontozással díszített háttérből. 1897-ből származik az a nagykőrösi mángorló, amelyet a két oldalára vésett felirat szerint Baranyi Mihály készített és ajándékozott Deák Mária örömére. A felső lapot kitöltő minta vésett hatágú rózsát, forgórozettát, négyágú rózsát, edényből, illetve vázából kinövő háromtagú virágkompozíciót, tulipánt és lehajló ágú fűzfát ábrázol. Összehasonlítva a korábban faragott nagykőrösi mángorlókcal, már a mezővárosi faragó népművészet hanyatlásának jeleit mutatja.

A Cegléden készült és fennmaradt mángorlók sem mutatnak egységes képet, sem forma, sem a díszítőmotívumok, sem azok megformálása tekintetében. Egyaránt találunk laposabb és magasabb, koporsószerű formát, hullámosat és simát. Különösen kedvelték a feliratokat; évszámokat, neveket, monogramot sok itt készült tárgyra véstek. 1922-ben készült tölgyfából az a mángorló, melynek egész felső részét gazdagon díszítette ismeretlen készítője. A készítő vagy tulajdonos monogramja fölött vésett tulipán és árvácska, lombos fa, majd újabb monogram felett ülő galamb, végül az évszám zárja a kompozíciót. Viszonylag későn, 1918-ban faragták azt a szögletes, hasáb alakú, zárt nyélkialakítású mángorlót, amelynek mind formája, mind motívumai ritkának tekinthetők a Pest megyei anyagban – ezen kívül a közeli Abonyban fordul még elő hasonló. A guzsalyokon gyakran előforduló ékrovás és vésett rozettadísz itt újra megfigyelhető. Mindkét oldalán végigfut az összefonódó hatágú rozettából álló díszítmény, tetejét vésett rozetta, babérággal körbefogott koronás magyar címer és cserépben növény, naturálisan ábrázolt rózsaszín díszíti. Készítője valószínűleg tudatosan, talán a korábban készült ceglédi guzsalyok díszítményét másolva faragta alkotását.

Vác környékén és a Galga-mentén a használhatóság volt az elsődleges szempont, alig találunk díszített mángorlókat. Rádon készült a 19. század második felében az a tárgy, melynek apró cserépből kinövő indás-kacsos növénye a mángorló egész felületét elborítja. Érdekesség, hogy a díszítmény több megyebeli mángorlón felbukkan, egymástól nagy földrajzi és időbeli távolságban. Így például hasonlít egy kevésbé minőségi nagykőrösi mángorlóéra, egy abonyi és egy alsónémedi darabra és egy szép kivitelű ócsai mángorlopárra. Az ócsai darabok egyértelműen szerelmi ajándékként készültek, amit nem csak a belevéselt két monogram, de a formai kialakítás is bizonyít: a fallikus nyelvű darab robusztusabb, a másik karcsúbb forma.

1868-ban készült, de archaikus elemeket őriz egy Szokolyán faragott mángorló vésett díszítése. Az oldalain egymásba fonódó hullámvonal fut végig – az egyik oldalon a hullámok közt a készítő neve, a tetején geometrikus ember-szerű alak, egyszerű hatszirmú rozetták és cserépben növény életfa. A Börzsönyben készült tárgyak közül több érdemel említést. Így az 1858-ban Ipolytölgyesen készült, cserépből kinövő hétágú tulipánfát ábrázoló vésett mángorló és egy datálatlan perőcsényi darab, melynek egyetlen díszítője egy szépen faragott és színezett rozetta. Vámosmikolán „Nímet” Katalin 1835-ben lett gazdagabb egy mángorlóval, amelynek egyszerűségében is kiérlelt kompozíciója mélyített hatszirmú rozettát, sűrűn rovátkolt szívet, tulipánt és mintázóvassal beütött apró díszítőmotívumokat, valamint egyenletes, szépen faragott feliratot tartalmaz. 1853-ból származik az a másik mikolai darab, melynek motívumai a börzsönyi guzsalyokon már felbukkantak: ilyen a vésett farkasfogas szegélydísz, a rozetta és a szívből kinövő naturális virágornamentika együttes alkalmazása.

A Csepel-sziget emléktárgyából az 1870-ben Ráckeve-n készült tárgy érdemel említést. Kialakítása, díszítménye egyaránt arra utal, hogy csupán ajándéktárgyként szolgált, nem használatra szánták. Lapja vékony, szára karcsú, a fogója szív alakú, ékrovásos mintával gazdagon díszített. A mángorló tetején végigfutó kettős ékrovásos szalag tulipánból kinövő indákat fog közre. A növényi ornamentika is ékrovásos technikával készült, csak Tóth Juliána neve és a készítés dátuma vésett. 1878-ban Szigetszentmiklóson készült az a ráckeveihez hasonló, de kevésbé mives darab, ahol az ékrovásos szegélydísz mintázó sablonnal készített díszítmény helyettesíti. Itt a tulipános-indás középrész véséssel készült. Állapota arra utal, hogy nem használták, nem is használatra szánták.

A mángorlók használata a megye egész területén általános volt. Anyag, forma, keresztmetszet, vállkialakítás, nyélforma, nyélvég tekintetében nem lehet sem táji csoportokat, sem korszakokat általános érvennyel elkülöníteni. A díszítés, egy ékrovásos és egy domború faragásos tárgy kivételével vésett, többnyire rozetta és növényi ornamentika. Az alakos ábrázolást néhány madár és egy hernádi mángorló elnagyolt kígyóábrázolása képviseli. A motívum kialakításakor egy-két korai, 19. század közepéről származó tárgy kivételével a

faragók nem törekedtek szimmetriára. Felirat, évszám gyakorta szerepel a tárgyakon, de sajnos a készítőkről, egyéb faragványaikról nem maradt fenn adat.

A háztartás fatárgyai

A paraszti, parasztpolgári háztartások konyhájában használatos, fából készült eszközök zöme díszítetlen. A fali, vagy az asztali sótartót, a fiókos fűszertartó polcot, a kanáltartót akár házi kivitelezésben készült, akár specialista szerszáma alól kikerült, vásáron vett darab volt, kevés helyen tartották díszítésre érdemesnek. Ilyen tárgy az a Soroksárról származó fali sótartó, melynek felső, a falra illeszkedő részét egy nyakból kettéágazó stilizált kettős lófej díszíti. Egy 1830-as datálású, a börsönyi Peröcsényből származó hatszögű sótartó díszítménye az ácsolt ládákéhoz hasonló, stilizált ember és növényi motívumokkal. A fiókos fűszertartó felső peremének hullámos, vagy stilizált levél-szerű kialakítása, a gombok formázása a legmutatósabb díszítmények közé tartoznak.

A jól szellőző, lyukacsos fali kanáltartó általánosan használt forma, de csak a nyél tetejét faragták hagyma, vagy tulipánformájúra. Az újabb típusú, négy oszlopos csapolt szerkezetű kanáltartó ládikát a megye északi részén használták – Vác környékén és a Börzsönyben, ahol „varicskatartónak” nevezték. Díszítménye a kanáltartó ládika oldalán végigfutó, gúla-szerű sorminta, vagy a hasított fapántokból készített fonás. A Nógrád megyében gyakori áttört díszítést Pest megyében egy Csóváron készült kanalas képviseli, a fa lemezekébe tulipánokat fűrészelt készítője. A kemencei fafaragó Sági család tagjai nemcsak guzsalyfaragásban jeleskedtek, fűszertartókat, sótartókat, kanáltartókat is készítettek az 1950-es évek végéig.

A konyhai munkákban használt tárgyak díszítése különösen ritka, hiszen konyhában-kamrában tartott, nagy igénybevételnek kitett tárgytipusokról van szó. Nagybörzsönyben maradt fenn egy hosszú, barokkos fogókialakítású, domborúfaragásos margarétával és monogrammal díszített, szép kivitelű káposztagyalu.

A háztartásokban fellelhető faragott fatárgyak speciális csoportját alkotják a Pest megyében elszórtan fellelhető vajdíszítő formák. A tejjagdálkodást folytató parasztság a friss vaját nem a saját igényeinek kiszolgálására készítette, hanem piacra vitte és a városi polgárság asztalára került. A váci piacon valószínűleg a 19. század végétől árusítottak formázott vaját, amelyet többféle típusú, fából készült díszített formával alakítottak piacképesse és egyben mérhető mennyiségűvé (5-10-20-25 dkg). A megyében Sáriban, Biatorbágyon és a Vác piackörzetéhez tartozó falvakból került elő vajdíszítő eszköz. Ismert a széthajtható, négyoldalú – inkább német és osztrák eredetű - dobozforma, melynek véséssel mélyített díszítményein köpülő nő, fagerendás ház vagy istálló, rózsza és szamócatő látható. A tárgy készítési helye ismeretlen, valószínűleg vándorárusok hozták magukkal. Általánosabb forma az egy darabból faragott, téglatest alakú, oldalán bordázott, belsejében virággal, vagy gyümölcsel díszített forma, melyből Vámosmikoláról apróvirágos, Pencről rózsás, bogyós és málnás díszítésű maradt fenn, ezek is valószínűleg felvidéki vándorkereskedőnél, vagy vásárban beszerzett példányok, melyet külföldi specialisták készítettek szériában. Az ovális formát is használták Vác környékén. Egy 19. század végi, HI monogramos, rombuszokkal díszített forma valószínűleg házilag készítésű. A felirat tanúsága szerint Rádon készült vaját tett díszessé az a forma, melynek díszítménye, egy tehén, hasonló megformálásban az Abaúj megyei Göncről is ismert. A penci készítő 1905-ben faragta egy vaját rendszeresen árusító rádi asszony számára. A mintavándorlás útja sajnos nem követhető nyomon. Biatorbágyról nyulat, őzet, mókust, leveleket és bogyókat ábrázoló, kétnyelű hengeres vajformázó került elő, mely inkább lengyel és szlovák területekről ismert. (Viga Gy. 1987:87-94) Utolsó tulajdonosa már nem vajcifrázásra használta, hanem mézes süteményt formázott vele.

A lakóház többi részét vizsgálva alig találunk faragott tárgyat. A bútorokon kívül csupán egy-egy házilagos kivitelű, nem túl mives képkeret, tükörkeret került a szobába – a díszítést a képek, fényképek maguk jelentették. Faragott tükröst Pest megyében nem készítettek. Aszód

környékén a 20. század első felében nagy divatban voltak a lombfűrészsel készült cikornyás-indás keretek, Versegen menyasszonyi koszorút is őriztek lombfűrész munkával készített keretben. A Solymáron fennmaradt vésett, indás-leveles díszítésű csizmahúzó egy funkciójából adódóan ritkán díszített tárgytípus egyedi darabja. Ugyancsak ritka darab a családi iratok őrzésére szolgáló fiókos ládika; Domonyban Tordel János készített a millennium évében magának egyet. A szép kivitelű doboz fedelét szimmetrikus, fekete festéssel is megerősített vésett leveles-indás ornamentika, a készítő neve és a dátum díszíti.

Az első világháború alatt, a hadifogságba esett férfiak közül sokan kedvet kaptak a faragáshoz, hogy jobban múljon az idő. Bakák és főhadnagyok egyaránt faragtak, egymástól lesve el technikákat és motívumokat. Hazatérve ezeket a tárgyakat nagy becsben tartották; a táborokban készült dobozok, cigarettatartók, evőeszközök, ökölbe szorított kezét formázó végű botok paraszti és polgári otthonok szobáiba egyaránt bekerültek, de csak kevésbé kötődtek a helyi faragó hagyományokhoz, a keletkezési hely és körülmény hatása jelentősebb volt.

Férfi munkaeszközök, mesterségek eszközanyaga

A legrégebbi, többnyire datált, férfiak által használt munkaeszközök a fával foglalkozó céhes mesterek maguk készítette szerszámai. A mesterek nagy gonddal díszítették eszközeiket, ügyelve arra, hogy a funkcionalitás ne sérüljön. A 18. század végéről több kádár és asztalosszerszám maradt fenn, a legkorábbi emlék egy 1783-ban készült ceglédi gyalu. A 18. század végétől a 19. század közepéig tartó időszakból több gyalut és csínvágót őriznek múzeumaink, Kisorosziból, Ceglédre, Vácról, Ürömről. A tárgyak díszítménye hasonló – palmettás, csigavonalas és indás, jellegzetesen barokkos vésetek és sablonnal beütött sorminták együttesen adják ki a díszítményt. A készítés dátuma, a mester monogramja szinte valamennyi tárgyon felbukkan – továbbörökítve a mesterséget folytató leszármazottakra a nevet és a szerszámot is. A nagyobb felületű csínvágók a leggazdagabban díszítettek. Már a céhek feloszlása utáni időből származik egy nagykőrösi mester, Mózes Sándor 1896-1898 között készült szerszámkészlete; a gyaluk, fűrészek, párhuzamos vonalzó, mind gazdagon díszítettek. A millenniumi hangulatra utal a tárgyak mindegyikén felbukkanó vésett koronás magyar címer, az öntudatos mesterre pedig nevének megörökítése minden szerszámon. Szépérzékét dicséri a motívumok formához idomuló változatossága, a forma és a díszítmény remek összhangja, az archaikus geometrikus elemek és a természetes motívumok váltogatása. Külön kiemelkedik az együttesből egy falcgyalu, melynek alsó peremén az ácsolt ládák motívumkincséből ismert geometrikus emberábrázolású sorminta követi a szerszám ívét.

Pest megye városaiban a mézeskalácsos és a kékfestő ipar is virágzott a 18. század végétől. A múzeumok gyűjteményeiben jelentős számú fából faragott mézeskalácsos ütőfa és kékfestő nyomódúc található. A formakészítők munkája speciális készségeket és szakismeretet igényelt, a faragni tudás nem volt ehhez elegendő. A dúcfaragással foglalkozó specialisták Pest megyei működését a céhes-iparos források alapján nem lehet egyértelműen bizonyítani. A kékfestő minták faragását többnyire a manufaktúrák faragóműhelyeiben végezték, s a legények vándorlásával, illetve vásárokon terjedtek. A megyében fennmaradt egyik legkorábbi datált nyomódúc egy damasztzövés-mintát utánzó, 1813-ban készült ceglédi darab. (Domonkos O. 1981:64.) A nagykőrösi Vladár kékfestőműhely a 19. század második felétől egészen az 1950-es évekig használta nyomódúcait. A virágokat, leveleket, kalászokat nyomó dúcokat valószínűleg helyben faragták.

A mézeskalácsos-ipar eredete a középkorig vezethető vissza, de sajnos tárgyi emlékei csak a 18. század végétől maradtak fenn. A török után újratelepülő városokba – Budára, Pestre, Vácrá, Szentendrére - betelepülő külföldi mesterek között több mézeskalácsos volt. (Weiner P. 1981:27.) A mesterek közül sokan maguk foglalkoztak formafaragással, de sajnos kevesen hagyták nevüket az utókorra. A logó alapján a pesti Ludwig mester műhelyében készült 1863-

ban az a romantikus megfogalmazású ütőfa, amely Hunyadi Lászlót lóháton, kivont karddal ábrázolja. A szentendrei Ottakinger műhelyből múzeumba került tárgy eredeti tulajdonosa – a ráfaragott név tanúsága szerint - egy Lengyel József nevű mézeskalácsos lehetett. Szentendrén, Ráckeven, Vácon és a máriabesnyői kegyhelyen egyaránt sok forma maradt fenn; babák és huszárok, különböző méretű szívek, kardok. Vannak kevésbé gyakran használt, vagy újabb formák, mint a Krampusz, de előfordul gitár és kakas, menyecske és pisztoly is. A mézes tészta vallásos tematikájú formát is nyerhetett; egy 19. század végi szentendrei ütőfa formájába Oltáriszentséget faragtak, egy korabeli váci minta a mariazei kegyzsobrot ábrázolja. Váci az a szív alakú forma is, melynek belsejében gazdagon faragott növényi ornamentika között állat és emberalakok sokasága látható.

A szőlőműveléssel kapcsolatos faragott eszközanyag több egyedi kötődést mutat. A megye északi része, Buda és Szentendre környéke, valamint Vác és környéke a 19. század végéig híres volt jó borairól. A szőlővel és borral foglalkozó gazdák gyakran jelölték évszámmal, monogrammal hordóikat. A filoxérvész előtti Vácról származó boroshordó fenekének gazdagon kimunkált, a sárkányt legyőző Szent Mihályt ábrázoló domború faragása a 18-19. század fordulójáról származó pintér-remek töredéke lehet. Szintén a váci borfogyasztási kultúra terméke az a domborúfaragásos, 19. század közepén készült asztali hordócska, melynek díszítménye szőlőlevelet és szőlőfürtöt formáz. A másik jellemzően díszített tárgytypus a szőlőprés. A Duna mentén egyaránt elterjedtek a kisebb középsős borsajtók, melyeket satunak, sotunak is neveztek és az egykarú emelő elvén működő hatalmas bálványos prések. A prések keresztgerendája és főfája gyakran megőrizte faragott formában a büszke tulajdonos nevét, ez különösen a németajkú települések borosgazdáit jellemezte. 1823-ban Szendehelyen Johann Heinisch készítette és használta azt a prést, melyet a feliraton kívül 8 szirmú rózsák és forgórózsák díszítenek. A díszítmény hasonlít a guzsalyok rozettáira. Magyar gazda használta Hévízgyörkön a 19. századtól az a vésett emberalakos prést, melynek bájosan naiv megformálású alakjai a kánaáni szőlőfürtöt cipelik. Szintén emberalakos a budakalászi sváb gazda, Rupert Szedlák szőlőprése. A ma már színeiben megkopott, de eredetileg színesre festett, 1857-es datálású tárgy kiemelkedően műves darab. A présen két oldalt 1-1, csőrében szőlőt vivő holló látható, a kompozíció közepén két mesterember ül egymással szemben, háromlábú csizmadiaszéken, kezükben pohár. Az asztalon álló nagyméretű csizma valószínűleg a csizmadia legényavatásokon használatos csizma alakú serleg lehet. Készítője több faragótechnikában is jártas volt, a prés díszítményei lapos és domborúfaragással készültek. A filoxéra pusztítása után az újratelepített szőlők minősége már nem érte el a korábbi szintet, de a borkészítés továbbra is fontos tevékenység maradt - még az 1940-es években is készültek új prések, mint a kismarosi Johann Mohr 1943-ból származó, virágos-indás vésetű darabja.

Parasztemberek és pásztorok egyaránt használták bor, vagy pálinka szállítására, valamint ivóedényként a fából készült kulacsot, másik nevén csutorát. A csutorás mester által esztergált, vásároknak beszerezhető faedény gyakran dísztelen, vagy bőrszíjakkal, festéssel, esztergált koncentrikus körökkel, vagy rovátkákkal mintázott volt. A csikóbőrrel borított kulacs az egész területen ismert, de meggyeszte fennmaradt néhány különleges alkalomra készült, faragott darab is. 1865-ből származik a váci Budai János kulacsa – itt a vésett tulipános ornamentika a középrészben helyezkedik el, míg a név és az évszám körülötte fut. A szintén ebből a korból származó másik váci kulacs díszítménye fordított: Kurdi Mihály neve került közepre, ezt öleli körül az indás véset. Alsónémediben gyűjtötték, és 1884-ben készült a felirat tanúsága szerint az a kulacs, melynek előlapját több sor farkasfog és különböző sűrűségű rovátkolás mellett, középen egy szépen megmunkált, domborúfaragással készült koronás kiscímer díszíti. A tárgy jeles alkalomra készülhetett, de sem az alkalom, sem a készítő nem ismert. Talán az 1884-es választásra készült kortes-kulacs lehetett, akárcsak Nagykőrösön 1888-ban használt domborúfaragásos társa. A nagykőrösi kulacs szőlős –

szarvasos - pálmafás kompozíciója és a fölül levő kézfogós jelenet, illetve az Éljen 1848 felirat egyaránt politikai jellegű alkalmi használatra utal. Egy 1900-ból származó, vásáron vett nagykőrösi kulacs szőlőfürtös – babérkoszorús - rozettás faragványa hasonló jellegű. A két kulacs faragása valószínűleg egy kéztől származik, erre utal a kulacs vállán és lábán futó apró rovátkák hasonlósága is. Készítőjük nagykőrösi specialista lehetett.

A Duna-menti települések életében fontos szerepet töltöttek be a Dunán sorban kikötött vízimalmok. Vác, Ráckeven az 1930-as évekig a gabona jelentős hányadát ezek a malmok őrölték. Az egyre kedvezőtlenebb lehetőségek ellenére mindkét város határában egészen 1950-ig, az államosításig működött malom. A hajóácsok a hajómalom házhajójának és völgyhajójának orrát is díszíthették faragással. Ráckeven a kissé bumfordi, bajuszos-turbános, vagy kalapos „malomferkó” díszítette a hajó orrát, de az első bordák tetején is ilyen faragott férfifejek, a „kisbarátok” álltak. (Kovács J.L. – Kovácsné PT. 2005:178) Az utolsó fennmaradt váci vízimalom orrát díszítő, 19. században készült szoborszerű faragvány felismerhetően gróf Széchenyi Istvánt ábrázolja.

1832-ben készült Vác város kisváci részén az a fa késtok, amely egy haltisztításra használt széles pengéjű késhez tartozott. Az itt élő lakosság erősen kötődött a Dunához, sok halász, hajósgazda, vízimolnár élt a város ezen részén. A Kisvácon jelentős szerepet játszó Kurdi család egyik ügyes kezű tagja a mindkét oldalán rózsás-tulipános növényi ornamentikával díszített véseteket fehér méhviasszal töltötte ki. A technika Ceglédről és Nagykőrösről ismert, de a megye északi részén több tárgyi emléke nem maradt fenn.

A házi fafaragás gyakran használt eszköze volt a faragószék, amely a megmunkált fadarab rögzítését, „befogását” szolgálta. A Solymáron használt Hanslbank, vagy Jancsipad fejrésze ember alakúra faragott, de a nagybajuszú, sapkás alak megformálása elnagyolt.

A paraszti háziiparosok által készített mezőgazdasági faeszközök esztétikumuk elsősorban anyagukban és formájukban rejlett. A gyakori, kemény használat nem is igényelte a díszítést. A Börzsönyi falvak közül Kemence lakosainak egy része, 10-12 család foglalkozott rendszeresen, még az 1920-as években is szerszámnyél-faragással - köztük a guzsalyfaragással is foglalkozó Ságiak. (Szabó I. – Szabó L. 1977:86-88., Gönyey S. 1940: 230-231.) Kezüik alól kikerült díszített villa, vagy gereblyenyelet sajnos nem ismerünk. A faragott mezőgazdasági eszközöket térben és időben egyaránt elszórtan egy-egy tárgy képviseli csupán; különösen díszes egy pomázi, 1858-as datálású, cakkozott szélű, áttört szíves, színes, virágos festésű, nem mindennapi használatra szánt ökorjárom két bélfája és járomfája. A járom a pomázi szerbek ünnepi felvonulásain a 20. század elejéig szerepelt. Hasonló díszítésű járombélfákat a Kisalföld déli részének uradalmi pusztáin faragtak a béresek. A többi eszköz kevésbé mives: ilyen egy Vác környéki datálatlan, pontozásos kaszanyél, egy 19. század végi, hullámvonalakkal és fenyőággal díszített ceglédi favilla, egy 1885-ből származó, tulipánfüzéses vésetű tótfalusi ökorjárom, egy 1941-es készítésű, szintén fenyőágas vésetű dányi kévekötőfa és egy, a használatban erősen megkopott duplainszertromaringás szigetszentmiklósi cséphadaró. Gazdaemberek, legények egyéni szépérzékének szórványos megnyilvánulásai.

Pásztorfaragások

A pásztorok munkája nemcsak életmódjukra, szokásaikra és viseletükre nyomta rá bélyegét, a legjellemzőbbek a mindennapokon, munkavégzéskor használt tárgyaik, melyek nagy részét maguk készítették. A megyében két területen virágzott a pásztorművészet: az alföldi puszták szilaj pásztorai és a Börzsöny és a Cserhát hegységek vidékének falusi juhászhajók, kanászai, tehénpásztorai éltették. A pásztorművészet fő megyebeli tárgytipusai a tereléssel, őrzéssel kapcsolatos szerszámok – ide tartozik a bot -, és a mindennapi életüket megkönnyítő, elviselhetőbbé tevő egyes tárgyak, mint a borotvatok, az ivócsanak, a furulya. Több olyan jelentős pásztorművészeti tárgytipus említhető, amely más területeken gyakori, de Pest

megyéből nem ismert – ilyen a gyufatartó, a bárányjegy, a kásakavaró, a tükrös, bicska. A pásztorok által készített és használt bőr (ostor, dohányzacskó), szaru (lőportartó, dohánytartó) és fémmunkák (ostornyél, balta, fokos) a kötet más fejezeteiben kerülnek bemutatásra.

A Nagykőröst, Ceglédet és Kecskemétet magában foglaló Háromváros pászterművészete az alföldi helyi variánsa, Kecskemét környékén a leggazdagabb, de számos jeles tárgy maradt fenn a másik két település pusztáiról is. A Dél és Kelet-Alföld pászterművészete jelentősebb hatást gyakorolt a terület művészetére, míg a dunántúli művészet hatása gyengébb, noha gyakori volt a pásztermigráció a két terület között. A területre jellemző motívumkincs a geometrikus minták és a növényi ornamentika együttes alkalmazása. A jellemző faragott tárgytípusa a borotvatok. A középhegységi, jellemzően erdei legeltetést folytató pásztorok művészetén a palóc területek hatása érződik inkább, melyet az áttört és domborúfaragásos technikák alkalmazása bizonyít. A botokon kívül itt a borotvatokok és ivócsanakok a legjellegzetesebbek. A megyében egységes faragóstílus nem alakult ki, a tárgyak többféle technikával készültek.

Az alföldi pászterművészet a megyében a 19. században volt jelentősebb, míg a megye északi területein a 20. század közepéig alkottak pásztorfaragók. A faragásban járatosak paraszti megrendelésre is készítettek tárgyakat, sótartókat, guzsalyokat, borotvatokokat, vajtartókat is. Az itteni pásztorokhoz eljutottak az Alföldön, vagy a Dunántúlon készült tárgyak is, ilyen lehetett például egy Csövárról származó, de valószínűleg a Dunántúlon készült emberalakos – egyik oldalán cifraszűrös betyárt és menyecskét ábrázoló - spanyolozott tükrös, vagy egy Szobon fennmaradt karcolt díszítésű borotvatartó. A közhiedelemmel ellentétben nem minden pásztor faragott, kevés kiemelkedő egyéniségről van tudomásunk. A legjelesebb palóc faragópásztorok egyikeként tartja számon a néprajztudomány a művein Szűz Máriát, Jézust, Jó pásztor, Atyaistent, prófétákat megjelenítő Barna Jánost, akinek élete szorosán kötődik vidékünkhöz. Életének mintegy 30 esztendejét töltötte juhokat legeltetve Váctól pár kilométerre, a Naszály északkeleti, már nógrádi oldalán – így életműve a Nógrád megye népművészete kötetben került bemutatásra.

A fából faragott pásztoreszközök legfontosabbika, a mesterség jelvénye, a bot. Legegyszerűbb, mindennapokon használatos formája a töről metszett, egyik végén vastagabb bot, melyet főleg barkóca(berkenye)fáról, vagy somfáról vágtak, majd tűzön párolták, ezután lehántották a héját, végül zsírral bekenték, hogy tartós és szép fényes legyen. A bot az őrzés és terelés legfontosabb szerszáma volt, de támaszkodásra is kiválóan alkalmas volt. A pásztorok több botot is használtak munka közben, de tartottak egyet alkalomra is, ha hivatalos ügyük akadt, vendégségbe, vagy templomba mentek. A faragott botok készítéséhez már nem minden pásztor értett, az ügyes kezüek viszont nem csak társaikat látták el, de ajándékba, vagy eladásra is készítettek botokat. A népművészet felfedezése idején, a 20. század elején polgári megrendelők – tanárok, rangosabb hivatalnokok, egyházi személyek – is kaphattak díszesen faragott botot. A legjelesebb, országosan is elismert botfaragó **Nagy Pál Miklós** volt. A megye legjelentősebb, legegényibb stílusú faragóegyénisége a Gödöllői dombság lankái között alkotott, a máriabesnyői kapucinus kolostor tehénpásztoraként. Az elsősorban botjairól nevezetes faragó, Nagy Pál Miklós 1868-ban született Jászapátiban, szegényparaszti családban. Édesanyja korán meghalt, a félárva fiú mostohájával nem jött ki, így hamar elküldték szolgálni. Előbb Kocséron, majd Orgoványon tehénpásztorokodott – itt kezdett faragni, hogy ne aludjon el az állatok mellett. Tanítómestere nem volt, egyedi stílusát különleges, a korban szokatlan módon alakította ki. Munkáit könnyű megismerni a minden szabad felületet kitöltő nagyon aprólékos faragásról, a jelenetek és portrék, illetve mellképek spirálvonalban lefelé haladó megjelenítéséről, az elefántcsontszínű fa és a feketére színezett háttér, valamint karcolásvonalak erős kontrasztjáról. Mivel olvasni és írni tudott, kevés ráérő idejében a kezébe került újságokat lapozgatta, olvasgatta. A Kis Újság néhány számából nézte ki azoknak a híres személyiségeknek az arcképét, akiket első arcképes botjára faragott. Mivel

az első bot nagy sikert aratott, Nagy Pál Miklós további portrémásolási lehetőségek után nézett. Mint Madarassy Lászlónak elmesélte, megrendelte Dolinay Gyula: Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka című albumát, s ettől kezdve tulajdonképpen üzemszerűen kezdte faragni „fejes történelmi botjait”. Időközben Kecskemétre került, ahol egy fogadóban dolgozott udvarosként, a fogadóban és a városban közben egyre nagyobb keletjük lett a szép, aprólékos kivitelű botoknak. Sajnos, Madarassy nem jegyezte fel, hogy a megtakarított pénzéből meghozatott drága képes album hogy került Nagy Pál Miklós kezébe, ki ajánlotta a megvételt. (Madarassy L. 1935: 18-22.) Hogy a történelmi botokból hány készült, sajnos nem tudni, valószínűleg sok van magántulajdonban, de a ceglédi, a jászberényi, a kecskeméti, a veszprémi, a gödöllői, a váci és a Néprajzi Múzeum is őriz ebből a típusból néhány darabot. A történelmi botok ára attól is függött, hogy hány fej került fel rájuk, a hírességek között a 7 vezér, királyok, politikusok, költők, az aradi vértanúk szerepeltek

Kecskeméten került egy botja a Gödöllőn élő népművészet-kutató, Magyar Kázmér kezébe, aki megkereste, többször meglátogatta, és megrendelésekkel látta el a faragót, sőt az ő révén került 1914-ben a máriabesnyői kapucinusokhoz tehenésznek, amikor Kecskeméten már nem tudta ellátni munkáját. Nagy Pál Miklóst ugyanis ifjúkorában megtiporta egy bika, emiatt bal keze nyomorékká vált, bal szemére nem, jobb szemére alig látott. A Gödöllő melletti kegyhelyre tehát már kiforrott stílusú faragó került, aki aztán a következő több, mint 30 itt töltött éven át nem sokat változtatott ezen. Nagy Pál Miklós jól érezte magát Besnyőn, s jó kapcsolatba került az itt megforduló búcsúsokkal is: botjainak alapanyaga a Mátrából érkezett, a kegyhelyre zárandokló mátrai búcsúsok hozták magukkal évről-évre Nagy Pál Miklós kérésére.

Madarassy így írta le az alkotó Nagy Pál Miklóst: „Éppen a tehenek között áll és lehajtott fejjel egy sétatoton babrál. A még nyers botot baljában tartja, jobbában pedig egy kicsi gyöngyház nyelvű zsebkést szorongat. A kés hegye a bot szárán ideges gyorsasággal szántogat, miközben a jobb szem csaknem ráfekszik a munkábevett botra... Ennyi testi fogyatékoság mellett igazán megcsodálni való, ahogyan dolgozik. Minden előrajzolás nélkül farag a botra... A faragás abból áll, hogy az elképzelt arcok, jelvények, virágok, növények, évszámok, fölírások körvonalait a kis késsel kiárkolja, vagy ahogy ő mondja: kibabrálja”. (Madarassy L. 1935:17.) Az elkészült motívumokat a beledörzsölt fekete kocsikenőcs teszi még életszerűbbé, plasztikusabbá.

A történelmi botok mellett készített „természeti botot” is, melyeket állatokkal díszített. Az ábrázolások itt is könyvekből kerülhettek a botra – hiszen sem a strucc, sem a zsiráf, sem a hiéna nem tartoztak az 1930-as években paraszti körben jól ismert állatok közé. Gödöllőn maradt fenn a Városi Múzeumban első világháborús botja, amelyen a szembenálló felek katonai vezetőit faragta meg saját, apró-fejes stílusában. Nagy Pál Miklós legszívesebben botokat faragott, de rendelésre más tárgyakat is készített. Madarassy leírásában szerepel virágtartó, kásakavaró-kanál és díszkobak is – ez utóbbit egy fényképről ismerjük, a másik két tárgytypusról nincs más forrásból tudomásunk. A jászberényi Jász Múzeum őrizi két famozsarát is. Ennek alapján is megítélhető Nagy Pál Miklós sajátos ismeretanyaga és világképe.

Az egyik mozsár, melyre a faragó saját portróját is „rábabrálta”, a pásztorélet szépségeit örökíti meg. A szaladó ménes és a legelésző birkanyáj között azonban jól felismerhető a veszprémi várhegy és az esztergomi bazilika ábrázolása. Nagy Pál Miklós valószínűleg egyik helyen sem járt. A másik mozsár ennél eklektikusabb: viseletbe öltözött kislány, jegyespár, aratás mellett a honfoglalás képei, a teljes királyi díszbe öltözött Szent István király és a Jó pásztor, valamint Déryné Széppataki Róza fürtös feje békésen megfér egymás mellett. Hogy ebből mennyi volt az esetleges megrendelő igénye, és mennyi Nagy Pál Miklós leleménye, sajnos nem tudjuk.

Vallásos szimbólumok, szövegek, ábrázolások azonban minden alkotásán feltűnnek. A fejes történelmi botok mindegyikén a fejrésznél a szintén mindig megfaragott koronás magyar címer alatt Korpusz, IHS, áldó kéz, galamb, istenszem, Hit-Remény-Szeretet felirat látható. Körben imádságos szövegek olvashatók csigavonalban, néha a Hiszekegy- vagy a Himnusz, illetve a Szózat, de több boton egyedi az imaszöveg.

Vallási botjai külön csoportot képeznek életművében. Külön érdekesség, hogy ilyen botot nem készített pénzért, csak ajándékba lehetett kapni, mivel az szerinte Isten szolgálatára készült. A Néprajzi Múzeumban őrzött, 1932-ben készült egyik botján sajátos, spirálisan körbefutó stílusában többek közt Mária, Jézus, Mária Magdolna, az apostolok és szentek arcképeit faragta meg. A szentek közül jó érzéssel választott ki különböző korokból származó, az egyház és a népi vallásosság számára egyaránt meghatározó szerepet betöltő szenteket, mint Szent István első vértanú, Szent Miklós, Szent Sebestyén, vagy Vendel, a rendalapító Szent Benedek és Ferenc, Padovai Szent Antal, az Árpád-ház szentjei, a női szentek közül Klára, Katalin, Kis Szent Teréz, a barokk szentjei közül Nepomuki Szent János és Borromeoi Szent Károly. Szintén a Néprajzi Múzeum őrzi azt az 1939-ben faragott botot, melynek szalagszerűen körbefutó szövege, az eucharisztikus himnusz az abban az időben Budapesten tartott Eucharisztikus Kongresszusra utal. Az ábrázolt jelenetek és alakok között a litániák egyes megszólításainak mellképi ábrázolásai, evangéliumi események és szereplők, evangélisták, apostolok és szentek találhatóak. Az ábrázolt szentek az 1932-ben faragott botról visszaköszönnek, az ott megörökített szentek közül csak Szent György és Aquinoi Szent Tamás nem szerepel a későbbi boton, de ez utóbbira újabb szentportrék kerültek, így Szent Bernát, Szent Félix, Szent Adolf, Szent Alajos, Szent Szaniszló. Az ábrázolások természetesen erősen leegyszerűsítettek, de Nagy Pál Miklós gondosan ügyelt arra, hogy például mind a 12 apostolt egyedi arcvonásokkal ruházza fel. A szentek ábrázolásánál is minden esetben felismerhető az ábrázolt szent, előképei, attribútumai alapján, de a faragó minden esetben alávészte a nevet is. A bibliai szereplők közül sem csak a legismertebb alakokat faragta meg, hanem például Márta, vagy Arimatiai József képét is.

A váci Tragor Ignác Múzeumban őrzött darabot Nagy Pál Miklós Hanauer István váci megyéspüspöknek készítette ajándékkul 1923-ban, tehát a korai darabok közül való. A körbefutó ábrázolások az alábbi tematika szerint követik egymást:

Mint minden általa faragott botnak, ennek a darabnak is – mintegy a faragó védjegyeként – korpusz, oltáriszentség és Hit-Remény-Szeretet felirat díszíti a fejrészt. A következő egységet (a bot mintegy harmadát) ószövetségi jelenetek alkotják. A közsímet paradicsomi jelenet és a paradicsomból történt kiűzetés után Noé, majd Ábrahám és Izsák megjelenítése következik. Az angyallal viaskodó Jákob után Mózes a csipkebokorral és a kőtáblával is megörökítésre került. A szintén közkedvelt és sokszor megörökített Dávid és Góliát jelenet után Salamon következik. Az ezután következő képcske – mivel a megformálás időbelisége pontosan követi a bibliai eseményeket, valószínűleg Jeruzsálem bukását, a menekülőket ábrázolja. Az ószövetségi szakaszt Jónás és az oroszlánok közt ülő Dániel képe zárja.

Ezt követik az Újszövetségből vett ábrázolások, majd a 12 apostol feje. Az Újszövetségből Nagy Pál Miklós Keresztelő Szent Jánost, az angyali üdvözlést, Jézus születését, a háromkirályok látogatását, Jézus megkeresztelését – majd Jézus egyik kevésbé ismert példabeszédét, a fügefáról szólót faragta meg. Az ezt követő Krisztus színeváltozása jelenetben, melyben Jézus Illés próféta és Mózes között jelenik meg, Mózesre Nagy Pál Miklós szarvakat faragott. A szenvedéstörténetből alig emelt ki néhány mozzanatot: a megostorozott Jézust rögtön a megfeszített Jézus követi, majd a feltámadás, a tanítványoknak megjelenő Jézus, valamint Jézus és Mária tövisszorosús szíve zárja le az újszövetségi részt.

Ezt követi a máriabesnyői Szűzanya képmása, majd különböző egyházi szimbólumok, mint például a pápai tiara és Szent Péter kulcsai, valamint a ferences és a kapucinus rend jelvényei. Körmeneti zászlók után, a bot alsó harmadát nevezetes kegytemplomok ábrázolásai töltik ki –

talán ahová vágyott, de ahova nem jutott el, csak olvasott róluk, vagy híriket hallotta a Besnyőt felkereső búcsúsoktól: a római Vatikán, Lourdes, Máriazell, Máriaremete, Mátraverebély, Máriabesnyő, Csatka. Csak feltételezni tudjuk, hogy a metszetes képekkel díszített, Máriabesnyőn beszerezhető vallásos aprónyomtatványok mellett olvasmányélményeit is átalakította képekké, gazdag fantáziával, remekül megragadva a jellegzetességeket, akár a viseletben, akár az arckifejezésekben, akár a tárgyakban. A fantázia fontosságára utalnak a botjain gyakran megtalálható olyan személyek és események, amelyeknek képi, szentképi ábrázolása kevéssé volt ismert még vallásos körökben is. „Istené a tudomány, én csak eszköz vagyok a kezében” – mondta, ha tehetségét dicsérték. Nagy vágya volt, hogy eljusson Rómába, és a pápát is megajándékozhassa egy vallási bottal, ez azonban nem teljesült. 1945 után, miután a kolostort felszámolták, botjai árusításából tengette életét 1950-ben bekövetkezett haláláig (Györffy I. 1987:117.), így valószínű, hogy sok, még nem ismert – bár valószínűleg többségében történelmi tárgyú – általa faragott bot lappang.

Nemcsak Hanauer István, de elődje az 1905-ben a váci püspöki székbe beiktatott Gróf Csáky Károly Emánuel is kapott faragott „pásztorbotot”. A gyümölcsfából faragott díszbot készítője ismeretlen, de a bot díszítménye is és technikája is egyértelműen palóc hatást mutat. A bot feje plasztikusan kifaragott sokágú buzogány, alatta körbefutó EMLÉK felirat, majd domborúfaragásos bojtos zsinór keretezi a babérágakkal körbevett koronás magyar címert és az alatta lévő nyíllal átlótt szívet. A sima fogórész alatt a Csáky püspökre utaló feliratot a bot felületén végig tekergő kígyó, és ló, szarvas, madár, tölgyágak követi. A kivésott alapot apró, ék alakú vésőnyomokkal töltötte ki a készítő. A többféle technika variálása, a térkitöltés, az állat alakok és a betűk mesteri megformálása faragásban jártas pásztorra utal, akinek azonban csak ezt az egy művét ismerjük.

A kései, a 20. század közepén készült tárgyak közé tartozik a Penci Falumúzeumban őrzött bot, melynek érdekessége, hogy sok idővel megáldott pásztorfaragó az „Én vagyok a juhászlegény..” kezdetű dal első versszaka mellett a teljes szorzótáblát is rávéste művére. A készítő egy közeli, már nógrádi falu, Nógrádsáp juhásza volt.

A juhászok szerszáma volt a kampó, mellyel a birkát lábánál fogva ki tudták emelni a nyájból, szükség, például betegség esetén. A kampók többsége egyszerű, visszahajló végű, természetes faág volt, vagy vásáron vett rézkampó. Tápiószelén, 1911-ben készült az a juhászkampó, melynek visszahajló vége plasztikusan faragott kosfejben végződik. Még ennél is kevesebb adat maradt fenn egy Vác környéki, csörögi kampósbotról, melynek végét festett, kalapos férfifej díszíti. A bot valószínűleg a Dunántúlról került gyűjtési helyére.

A pásztorok személyes tárgyai, mindennapjaikon használt eszközei, készségei közé tartozott a borotvatartó. Alkotóik között paraszt és pásztoemberek egyaránt előfordultak, de a fennmaradt adatok nem teszik lehetővé a paraszti és pásztorfaragások elkülönítését. A kis méret és a praktikusság miatt a borotvatok kedvelt ajándéktárggyá is vált, a könnyen mozgó pásztorok hozták-vitték magukkal, így egy-egy tárgy messzire elkerülhetett készítési helyétől. A tárgytypus virágkora a 19. század első fele volt, amikor több helyen a városi tanács rendeletben írta elő fogadott pásztorainak a rendszeres borotválkozást. (Novák L - Sztrinkó I. 1982:167.) A megyei anyagban külön egységet alkotnak a Nagykőrösön készült és használt borotvatartók. A legkorábbi tárgy 1801-ben készült, a legkésőbbi datált 1871-ben, de a század második feléből származó tárgyak már a mezővárosi népművészet hanyatlásának jeleit mutatják. Formájuk lehet szögletes és lekerekített, a nyitás technikája is többféle, elfordítható, vagy kihúzható. Nem mondható, hogy a korábbi tárgyak az egyszerűbb nyitószerkezetűek, a kétféle nyitási technika végig jelen van a tárgyakon. Az itt készült tárgyak különlegessége a készítés technikájából adódik: a kimélyített részeket-mintákat gyantával kevert, színezett – a legkorábbi, színes borotvatok kivételével fehér - méhviasszal töltötték ki. Ez a technika a megyében a nagykőrösi borotvatokokon kívül csak szórványosan fordul elő, a már említett

váci késtokon és egy ceglédi kulacson, ez utóbbin kevésbé mives formában. A technika előfordulása dunántúli migrációs kapcsolatokkal hozható kapcsolatba (Novák L - Sztrinkó I. 1982:208.), de csak távoli rokonságban van a dunántúli spanyolozott munkák finomabb díszítményeivel. A korábbi darabok díszítményét rozetta, kör, szív, stilizált növényábrázolás alkotja. Az 1801-ben készült tárgyon, valamint az 1871-es datálású, Sípos Imre által faragott tokon koronás címer is látható. A díszítmények egy része, mint az egymásba kapcsolódó szívek és stilizált tulipán együttes alkalmazása szexuális jelentést is hordoz. A később készült tárgyakon a rozetták helyét a leveles-indás növények veszik át, különösen kedveltek a tulipánok. A Börzsönyben, a Tápió-mentén, a Budai-hegyvidék településein egyszerűbb díszítésű borotvatartókat használtak a férfiak. A leggyakrabban előforduló típus fő jellemzői meggyeztette több mint száz éven át megegyeznek: a tok kissé lekerekített, fedele nem könnyen adja meg magát, hogy gyerekek ne férhessenek a benne őrzött borotvához. Előbb a tetején lévő gombot kell elmozdítani, majd a fedél egy részét kihúzni, hogy a fedél egésze elfordíthatóvá váljon. A díszítés általában elnagyolt, nem mives: párhuzamos vonalak, rovátkolás, farkasfog-minta, dátum, monogram. A 20. század első feléből két tárgy érdemel még említést. 1927-ben készült Turán egy BP monogramos borotvatartó, melynek meglepően finom, tulipános-szilvamagos, illetve tulipános-indás (Anjou-liliomra hasonlító) díszítménye és szimmetrikus szerkesztésű, kiérlelt kompozíciója társ nélküli a Galga-menti faragványok sorában. Erdőt járó ember faragása lehet az egyetlen állatábrázolásos, a szlovák lakosságú Csövárról származó borotvatartó. A bevett farkasfogas díszítés mellett a fedél jobb oldalát egy lapos faragással készített szarvasbika egészalakos ábrázolása tölti ki.

A pásztorok mindennapi használatú eszközei közé tartoztak a fából faragott vízmerítő és ivóedények, a csanakok. Az ivócsanakok – egyetlen, Pomázi-ról származó tárgy kivételével – a megye Nógráddal határos területeiről származnak, ahonnan már a 18. század elejéről van adat a tárgytípus használatára. (Fügedi M. 1988:657.) A fennmaradt tárgyak változatos formájúak, előfordul hosszúkás kanálformájú éppúgy, mint hengeres bögreforma. A tárgyak formai változatossága mellett a fülek sokfélesége érdemel említést. A legrégebbi datált ivócsanakok Vácon és környékén készültek a 19. század első felében. Az 1834-ben készült kanálformájú csanak vésett növényi ornamentikával díszített, míg egy, valószínűleg a 19. század második feléből származó csanak fenekét egy ragadozó madár domborúfaragásos karma teszi különlegessé. 1889-ben az akkori Hont megyéhez tartozó Bernecebarátiban készült az a hosszúkás fejű, széles fülű csanak, melynek vésett díszítménye inkább a környékbeli guzsalyokra hasonlít: rovátkolt szívből kinövő indák és levelek díszítik. A nyél érdekessége, hogy egyik oldalára egy ökörfej került, bárd, kés és fokos társaságában. A kanászok szerszáma, a fokos mészáros attribútumok társaságában meglepő kompozíciót eredményez. A palóc állatábrázolásos csanakok méltó párdarabja meglepő módon épp a Pomázi-ról származó, de valószínűleg máshol készült 19. századi henger alakú ivóedény, melynek fülét egy faragott kiskutya díszíti.

A pusztán élő emberek főzőedénye, a bogrács alá került étkezéskor a „kutyagerinc”, mely megakadályozta a bogrács billegését. A formára faragott falapocskákból összeállított tárgy értékét és érdekességét a forma szépsége és az elkészítés bonyolult módja jelentette.

Ráérő idejünkben a pásztorok szívesen zenéltek. Az egyik legjelesebb, néprajzkutató és népzene-kutató aktív részvételével lezajlott koncert a híres Hont megyei, ipolysági kanászverseny volt. A Györffy István és Bartók Béla gyűjtőútján történt eseményről Móra Ferenc írt novellát, A honti igricek címmel. A pásztorok egyik legkedveltebb hangszere a duda volt. Sajnos, a megye területén nem volt akkora jelentősége, mint a nógrádi tájakon, de a fennmaradt tárgyi emlékek alapján megállapítható, hogy itt is a palóc dudát használták. A Cserhát vidékén az acsai Sebján Mihály volt az utolsó dudás, az 1960-as évekig fújta. Dudájának feje kecskefej formájúra faragott és ólomberakással díszített. Isaszegen is kecskefejű dudát használtak. Az itt fennmaradt, viszonylag kései, az 1960-as évekből

származó tárgy szeme festett is, a kontrasípot pedig apró falovacská díszíti. Készítője és használója Berecz Pál falusi pásztor volt.

A juhászok leginkább a furulyát kedvelték. A környék utolsó furulyakészítő pásztor az 1871-ben született bernecebaráti Molnár (Tehenes) János volt, aki a tehének őrzése közben élete során mintegy 4000 furulyát faragott, köztük furulyás botot is (Schram F. 1960:117-120.) de a díszes kivitelre nem törekedett. Vácon készült 1900-ban Dávid Mihály részére egy különösen mives kivitelű furulya. Készítője Spányik József volt, aki saját nevét és a tulajdonosét is megörökítette a hangszeren. A bodzafából készült, hatlyukú furulya egész teste karcolással gazdagon díszített: stilizált virágok mellett kancsóban álló leveles ág, lombos fa, koronás magyar címer, korona, vadászpuska, tokjából kihúzott kard, két fokos, kereszt két gyertyával és álló pásztorfigura alkotják a kompozíciót. A kialakítás gyakorlott faragóra utal, ennek ellenére Spányik József több alkotásáról nincs tudomásunk.

A pásztorok kedvelték a citerát is, amit az Alföldön tamburának is neveztek. Megye-szerte általánosan használták, pásztorok és parasztok egyaránt, de az alföldi részeken, valamint a Galga-mentén több tárgy maradt fenn. Mindhárom alaptípus előfordult a területen, az egyszerűbb felépítésű vályús citera nem, vagy alig díszített. A leggyakoribb a megyében a kisfejesnek nevezett típus. 1-3-5 húrtartó tőkét több darabon is szépen kifaragták, bőgős formára, vagy lófejesre. Oldalát és tetejét többnyire vésett rozettákkal, növényi ornamentikával díszítették. A legszebb, 19. század második feléből származó nagykörösi citera vésett, „tökösnek” is nevezett szív-tulipán díszítménye a korabeli borotvatokokon és női munkaeszközökön is visszaköszön. Az emberalakos faragványokban oly szegényes Pest megyei anyagban feltétlenül említést érdemel egy 1887-ből származó rozettás nagykörösi hangszer oldalának díszítménye, a nem túl gyakorlott kézzel vésett ló és emberalak. Az inkább a Dunántúlra jellemző hasas citerát egy 1922-ben készült ráckevei darab képviseli a területen.

A pásztorok élete, vallásossága és archaikus hiedelemvilága Nagy Pál Miklós munkásságát kivéve, faragásaikban alig tükröződik. Életmódjukra, környezetükre, munkájukra csupán néhány állatmotívum és emberábrázolás utal. Hitüket is Nagy Pál Miklós összetett szimbólumrendszerű, tipikusnak nem tekinthető „vallási” botjai képviselik a megyei anyagban. A pásztorművészetben gyakran használt bajelhárító, szerencsehozó jelkép, a kígyó egyedül a váci püspök ajándékának készült kígyófejes boton jelenik meg. Nemzeti szimbólummal díszített tárgyat ugyanakkor többet is találunk, a megye egész területén – boton, furulyán, borotvatokon egyaránt előfordul a koronás magyar címer ábrázolása a 19. századi anyagban éppúgy, mint a 20. század első felében készült tárgyakon.

Összegzés

Pest megye faragóművészete más tájak művészetéhez képest szegényesnek tűnhet, hiszen a tárgyak ismeretében elmondható, hogy teljes tárgytypusok, technikák, díszítmények hiányoznak. Az egykori Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye nagy részét, és Hont megye déli részét magában foglaló Pest megye faragóművészete nem tekinthető egységesnek. 3 nagy faragóművészeti régió – az alföldi, a dunántúli és a felföldi, vagy palóc – találkozásánál többféle hatás keveredett a területen, de egyik sem vált meghatározóvá. A megye nagy kiterjedése, eltérő földrajzi, gazdaságföldrajzi, települési adottságai sem kedveztek az egységesülésnek. A mezővárosok tárgyi emlékei között találjuk a legkorábbi, a 18. század végéről származó faragott tárgyakat. Cegléd, Nagykörös, Vác és közvetlen környéke e korból származó tárgyai a kor szintjén álló, fejlett faragókultúrát mutatnak. A mezővárosok népművészete a 19. században azonban – egy-két kivételtől eltekintve - nem fejlődött tovább, megőrizte a korábbi archaikusabb technikákat (vésés, ékrovás) és korábban használt motívumokat (rozetták, növényi ornamentika). A közösség ízlése a polgárisodás irányába mozdult el, az új stílusú népművészetet nem fogadta be. A megye északi részén is a korábbi

faragótechnikák éltek tovább. A fában gazdag vidékek falvaiban sokan értettek a fafaragáshoz, de erős igények és hatások hiányában a díszítőtevékenység jobbára elszigetelt, egyéni kezdeményezés maradt. A nagy, iskolateremtő faragóegyéniségek hiánya is szembeötlő. Ennek tudható be, hogy összességében a megye faragóművészete technika és díszítmény szempontjából egyaránt archaikusnak tekinthető, mely egymástól térben és időben távol élő alkotók munkásságának fennmaradt darabjaiból illeszthető össze. Az 1820-as évektől kezdődően több mint száz éven keresztül dominánsan jelen levő rozetták, forgórózsák és szívek sem könnyítik meg a helyi stílusok elkülönítését.

A domború és lapos faragással készített tárgyak kis száma, az emberábrázolások szinte teljes hiánya szintén a terület archaizmusát igazolja. Emblematikusnak is tekinthető, hogy mind mennyiségét, mind minőségét tekintve a megye faragóművészetének meghatározó tárgy típusa a szerelmi ajándékként készített talpas guzsaly, mely inkább paraszti faragókat feltételez. A pásztorművészet két tájon is jelen volt a megyében, de Nagy Pál Miklós munkásságán kívül csak néhány kiemelkedő, de sajnos névhez nem köthető tárgyat eredményezett. A megye területén élő faragók a népművészet nagy fellendülésének idején is leginkább a korábbi technikákat és motívumokat variálták tovább. A 20. század közepén bekövetkező történelmi-társadalmi változások aztán oka-fogyottá tették a fával való foglalkozást. Az utolsó, vizsgált tárgyak az 1950-es, 1960-as években készültek, az elzártabb Börzsönyi és cserhádi területeken. A továbblépésnek itt is két útja maradt: felhagyni a fafaragással, illetve elindulni a népi iparművészet útján. Mindkettőre akadt példa, de sajnos a többség a könnyebb utat választotta...

Irodalom:

- Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete I-II. Budapest, 1981.
- Domonkos Ottó: A magyarországi képfestés. Corvina, 1981.
- Fügedi Márta: Figurális díszítmények Északkelet-Magyarország pásztorművészetében. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV-XXVI. 655-666. Miskolc, 1988.
- Gönyey Sándor: Fafaragás a Börzsöny hegység községeiben. Ethnographia, 1940.
- Györffy István: Nagy Pál Miklós botfaragó pásztor munkái. Ethnographia, 1987.
- Hoppál Mihály – Vass Katalin: Mosósulykok és díszítményeik. Folklór Archívum 9. Budapest, 1978.
- Ikvainé Sándor Ildikó – Sz. Tóth Judit: Évszamos tárgyak Pest megye népművészetében. Szentendre, 2003.
- K. Csilléry Klára: A szerelmi ajándék a magyar parasztságnál. Ethnographia, 1976.
- Kovács József László – Kovácsné Paulovits Teréz: Duna vizén malom forog... Ráckevei Múzeumi füzetek 6. 2005.
- Lengyel Ágnes: Pásztorművészet. Nógrád megye népművészete. Balassagyarmat, 2000.
- Madarassy László: Művészkedő magyar pásztorok. Budapest, 1935.
- Novák László – Sztrinkó István: Mezővárosi népművészet. Nagykőrös. 1982.
- Schram Ferenc: Egy bernecebaráti furulyakészítő. Ethnographia, 1960.
- Szabó István – Szabó László: Az erdő szerepe az Ipoly-völgy községeinek életében a jobbágyfelszabadítás után. Studia.5., 1977.
- Szabó László: Faragott guzsalyok és rokkák Szolnok megyében. Szolnok 1982.
- Szász Tibor szerk: Famunkák szakszerűen. Budapest, 1986.
- Szolnoky Lajos: Az Országos Néprajzi Múzeum guzsalygyűjteménye. Budapest, 1951.
- Szolnoky Lajos: A kender és feldolgozója Kemencén. Ethnographia, 1949.
- Viga Gyula: A vajakészítés és eszközei Magyarországon. Ethnographia, 1987
- Weiner Piroska: Faragott mézeskalácsformák. Corvina, 1981.